

דוקטור פרידריך לבנברג והברון קינגסקורט, שני גיבורי "אלטנוילנד" (הרומן האוטופי של בנימין זאב הרצל שראה אור ב־1902), מגיעים בסוף מסעם בארץ ישראל לירושלים. הם מתארחים ב"ארמון הקטן" של הצייר איזקס "באזור שקט במזרח העיר החדשה". במהלך שיחה עם המארח שומע פרידריך זמרת אישה בוקעת מבעד לדלת. לשאלתו "מי שר?" עונה המארח שזוהי מרים בתו וקם לפתוח את דלת חדר המוזיקה. מרים שרה משירי שומאן, רובינשטיין ווגנר, והתרגשותו של פרידריך גואה כשהיא שרה "קטע שאהב במיוחד מאז ומעולם, שיר הגעגועים מתוך 'מיניון': 'הידעת את הארץ שם הלימון פורח...' ופרידריך לחש לעצמו: 'זאת הארץ?'".

השורה שהרעיש את פרידריך פותחת שיר כיסופים ידוע המופיע ברומן "וילהלם מייסטר בשנות חניכותו" שפרסם יוהן וולפגנג גתה (1749-1832) ב־1796, לאחר מסעו באיטליה (1786-1788). אף שלנית משפט הבכורה בארצות הים התיכון, זכה בשירו של גתה דווקא עץ הלימון, שהובא לאיטליה רק בראשית התקופה הקיסרית, להיות מושא לגעגועים. את שיר הגעגועים של בני הצפון, כלומר אירופה שמצפון להרי האלפים, לאיטליה, ארץ הדרום הקלסית, שם גתה בפי מיניון, ילדה צוענייה צעירה השרה אותו:

הַיְדַעְתָּ אֶת הָאָרֶץ שֶׁם הַלִּימוֹנִים פּוֹרְחִים,
שֶׁם תְּפוּחֵי זָהָב בָּצֵל עֵלְוָה זֹרְחִים,
מִכְחַל שָׁמַיִם תִּנָּשֵׁב רוּחַ עֶדְנָה,
שׁוֹקֵט תִּדְס וְתִתְנַשֵּׂא דְפָנָה,
הַתְדַעְנָה, אֶרֶץ רַבַּת הוֹד?
עֶמֶק, הוּא אֶהוּבִי, שָׁמָּה, שָׁמָּה אֶנְדֵּד.
(מגרמנית: עדה ברוזסקי)

השיר זכה ללחנים רבים, והמפורסם שבהם הוא לחנו של שוברט. שורתו הראשונה (Kennst du das Land wo die Zitronen blum?) שהמסה את לבו של פרידריך, מצוטטת רבות בספרות העולם. על הפופולריות הרבה שלה בקרב קוראי האנגלית (את ספרו של גתה תרגם לאנגלית ב־1822 ההיסטוריון והמסאי תומס קרלייל) מעיד היינריך היינה (1797-1856) ברשמי מסעותיו באיטליה (1828). לדבריו, נחילי תיירים אנגלים ממלאים את הארץ בהשפעת אותה שורה (כפי שתרגמה קרלייל לאנגלית: Knwo'st thou the land where the lemon-trees bloom? ו"אי אפשר עוד לדמיין אפילו עץ לימון איטלקי אחד בלי אנגליה המרחחת אותו").

גם יהודים חניכי הספרות האירופית הכירו היטב את השיר של מיניון. קובץ "קהלתנו", שפרסמו אנשי ביתניה, קיבוץ א של השומר הצעיר, באביב תרפ"ב (1922), רווי בגעגועים לאירופה, ואחד מחברי הקבוצה כתב ביומנו: הגעגועים למרחבי אין קץ אכלוני, פעם

עץ הלימון נתן ריחו

עיון ב"אלטנוילנד" מאשש את ההנחה שהרצל היה חף מכל רומנטיקה ארץ-ישראלית

יעקב שביט

מחול: ראובן רובין, נערה עם רימונים 1922, שמן על בד, אוסף סר צ'רלס קלור, לונדון, באדיבות בית ראובן

הרצל מאה שנים לפטירתו

יכרסמו את לבי, ופעם יטיפו צרי עליו. אני מכיר אותה הארץ והיא אמנם אחרת מזו שהכיר הגרמני הגדול [גתה], אולם לא פחות שמשית, מקרינה ויוקדת מגעגועים... הכאב הבהיר והצער העמום העולים אלי מממלכה אחרת, נדמים בפני השיר המיוחד, המושר כאן סביבי, האור המסמא, המסונן דרך ענני התופת שבנשמה, נעשה רך ועדין, הבהב ומחיך [...]

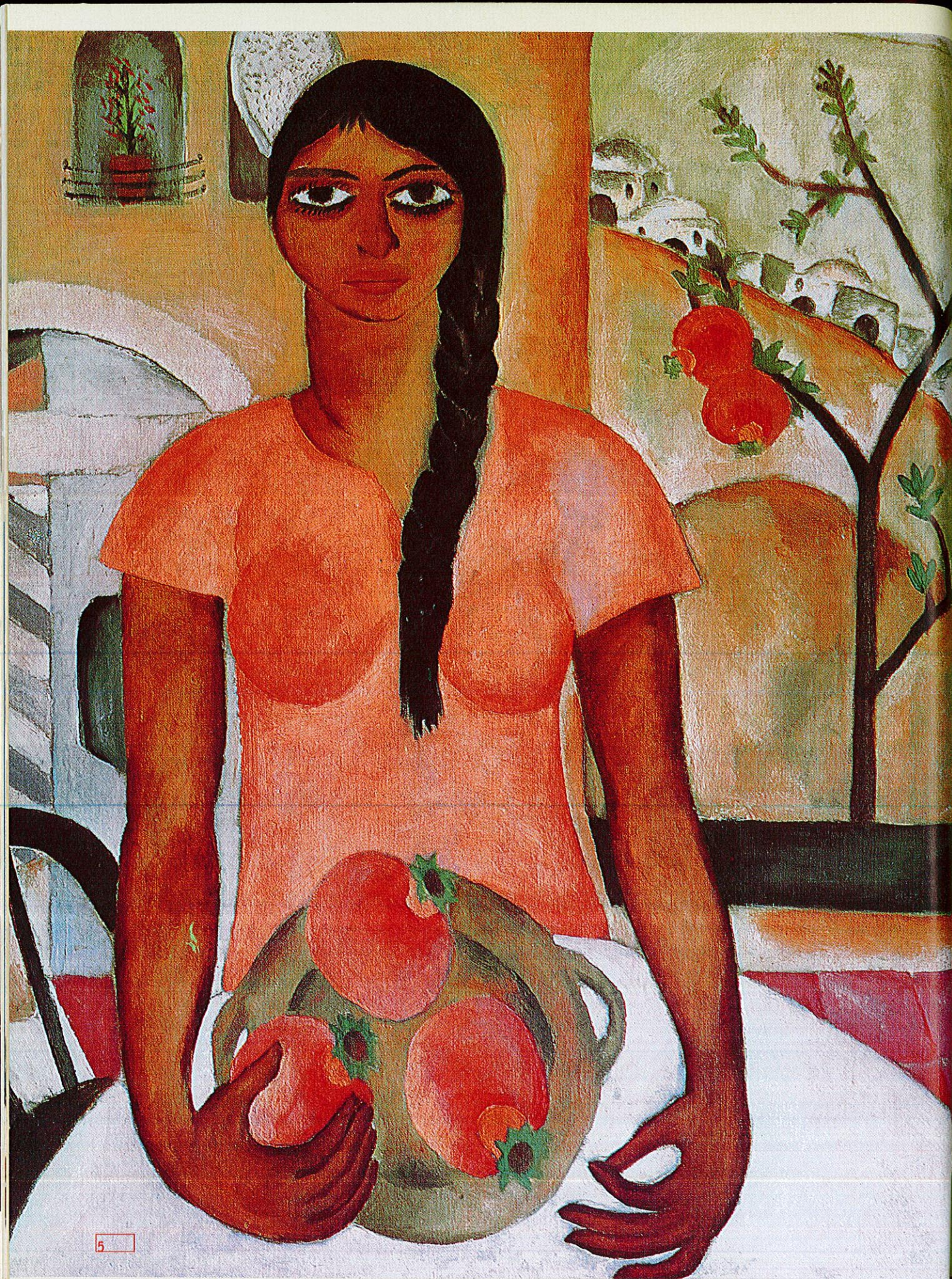
בעל היומן ודאי שלא נזקק להשראה של "אלטנוילנד" כדי למצוא בשיר של מיניון את הביטוי ההולם לכיסופיו. ייתכן שבהשראת אותה שורה כתב לימים יעקב אורלנד: "עץ הרמון נתן ריחו, מים המלח ועד יריחו", אף שלעץ הרימון אין ריח כלל. באשר ל"אימון" הרימון – היו שקדמו לו.

מלימון לרימון

השיר של מיניון היה דגם לחיקוי בשירת חיבת ציון, אבל עץ הלימון הומר בעץ הרימון בהיותו אחד משבעת המינים שבהם נשתבחה הארץ. לפחות שלושה שירים כאלה נדפסו בעיתונות העברית בסוף המאה ה־19. בעיתון "האור", שראה אור בלמברג (לבוב) ב־1882, פרסם משה דוד דאנציגער את השיר "מיניאן העברי, כתבנית Mignon להמשורר גאטה":

הַתְדַע, יִשְׂרָאֵל, אֶרֶץ מִלְפָּנִים?
כָּגֹן עֵדֶן הִיא, אֶרֶץ שְׁמַיִם!
אֶרֶץ אֲבוֹתֶיךָ, כֶּה תִמְצָא מְנוּחַ
אֲדַמָּתָה תִרְנֶה, בְּעִבְדֻתָּה תִחְלִיף כֹּחַ.
שֵׁם, יִשְׂרָאֵל, תִּצְמַח לָךְ יְשׁוּעָה
שָׁמָּה, אֲחִי, נִקְוָה וְנִצְלָה בְּתִרוּעָה!

בשנתון כנסת ישראל ב תרמ"ו/1886, עמ' 454, פרסם אהרן אליהו פומפיאנסקי מריגה

את השיר "ארץ הצבי":

משוררי חיבת ציון הפכו אפוא את שירו של המשורר הגרמני הגדול לשיר געגועים לציון, וראו בו דגם לשירים לאומיים רומנטיים השופעים דימויים מקראיים ותווים מנופה של ארץ ישראל. הרצל, לעומתם, שלא היה בקי במקורות היהודיים ולא הכיר כלל את השירה העברית בתקופת חיבת ציון ואת אוצר הדימויים שלה, הסתפק בהפיכת איטליה, מחוז הכיסופים בשירו של גתה, לארץ ישראל, אף שהכיר בחשיבותו של "חינוך באמצעות שירים פטרוטיים ומכבים", ואף כתב ביומנו ביוני 1895 שיש צורך לפנות למלחינים יהודים כדי שיחברו "המנונים" (המארסיוו של היהודים).

זיקתו העמוקה של הרצל לתרבות האירופית ניכרת היטב ב"אלטנוילנד". הרצל לא שם בפיה של מרים מילים עבריות. בסלון ביתו המרווח והמהודר של צייר ארץ-ישראלי, שגדר חצרו המוזהבת מקושטת ב"פסלי שיש אציליים" ובגדי אשתו "נתפרו בידי חייט אמן בפאריס", שרה מרים את שירה של מיניון בגרמנית. כשראה בעיני רוחו את חיי התרבות ("שעשועים להמון") במדינת היהודים חזה הרצל "תיאטרון גרמני", "תיאטרון בין-לאומי", "אופרה", "אופרטה", "קרקס", "קפה קונצרט" ו"קפה שאנו אליזה" (יומן, יוני 1895).

נוף הקדומים של ארץ ישראל נעדר מתיאורי "אלטנוילנד". העובדה שהרצל לא החליף את עץ הלימון שנטל משירו של גתה בעץ הרימון, היא עדות נוספת לכך שהרצל היה חף מכל רומנטיקה ארץ-ישראלית.

הַיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ שֶׁם רִמּוֹן פֹּרֵחַ
וּפְרִי עֵץ הַדֶּרֶךְ בְּעֶפְאִים זֹרֵחַ;
רוּחַ חַן שֶׁם יִחַלֵּף עַל שְׁפָרִיר שְׁמִים,
שֶׁם תִּמְרַן וְהַדָּס רוּחַ יִשְׁאֹו כְּפִים?

הַיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ שֶׁם גֶּפֶן אֲדָרֶת
תִּאָרֶךְ בְּדִיקָה תִּבְשִׁיל עֲנָפֶי תִּפְאָרֶת;
הַתְּאֵנָה שֶׁם תִּפְרַח אֶף תִּחַנֵּט פְּגִיָּה,
הָאֵלֶּה כָּלֵיל תִּשִּׁית צֵל עֲנָפֶיהָ?

הַיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ בְּרוּל אֲבִנִיָּה,
שְׁמֵן חֶלֶב וְדִבֵּשׁ יִזְבּוּ צוּרֶיהָ
אָרֶץ צֶאֱן וּבִקָּר כָּל מִגֵּד שְׁמִים
עֵינֶת וְתַהֲמַת נִהְרֵי נִחְלֵי קִים?

הַיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ בְּהָ בְּמֶר אֵלֶּה,
עֲלֶיהָ לְבָקָרִים יִרֵד מִגִּבְהָ;
עִם הָאֲבוֹת שֶׁם דָּבָר בְּחִלּוֹם תִּלְלֵהָ
וּבְחִירֵיו שֶׁם תִּלְכוּ מִחֵיל אֶל תֵּיל?

שמריהו לוין, אז סטודנט צעיר ולימים עסקן ציוני בולט, כתב ב-25 בדצמבר 1890 בשבועון "המגיד" בברלין רשימה שכותרה "שתי תמונות", ובה שיר ששמו "מחזה מול מחזה".

מצד אחד תיאר את הגולה:

הַיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ, שְׁמָה פֹּרֵחַ
כֶּפֶן וּמַחְסוֹר, שְׁמִמּוֹן וּדְאָגָה;
הַבְּצִלִּים, הַקְּשׂוּאִים יִתְּנוּ שֶׁם רֵיחַ,
כִּי אֶפֶס בְּשָׂר וּמֵתָה הַדָּגָה?

ומצד אחר תיאר את ארץ ישראל:

הַיְדַעְתֶּם אֶת הָאָרֶץ, שְׁמָה פֹּרֵחַ
גֶּפֶן וְתֵאֵנָה, רִמּוֹן, אֲגוֹז, תְּפוּחַ;
דּוּקָאִים וּמִגְדִּים יִתְּנוּ שֶׁם רֵיחַ
וּקְטוֹרֶה יִשְׁימוּ, נְעִירוּ הָרוּחַ?

הַיְדַעְתֶּם הָאָרֶץ שְׁמָה עִם כָּלֹ
יָקוֹם לְתַחֲנֶה, יִתְּנָה מִיּוֹמִים
יִתְּנָה מִיּוֹמִים, יִפְרַק אֶת עֲלוֹ,
עַל חֶזֶק, עַל בְּרוּל, עַל שְׁנוֹת אֲלָפִים?*

* על השירים האלה למדתי מעבודת הגמר של נתן שטר: דמותה של ארץ ישראל בפובליציסטיקה, בהגות ובספרות של תקופת התחייה (1895-1860), אוניברסיטת תל אביב, 2003.